

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО СВІТУ ЛЮДИНИ В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ («PERSONA GRATA» М. КОЦЮБІНСЬКОГО)

В рамках антропоцентричної лінгвістики вивчення механізмів вербалізації емоцій є важливим і актуальним. У статті досліджується емоційна сфера персонажа новели «Persona grata» неперевершеного майстра української психологічної прози кінця XIX – початку XX ст. Михайла Коцюбинського. Лінгвістичний аналіз емоційного світу людини ґрунтується на наукових даних сучасної психології про людські емоції, їх різновиди та способи буття. В статті виділено два типи вербального відтворення емоцій: шляхом прямої номінації їх в тексті та через опис різних емоційних виявів. Розглядаються лексико-фразеологічні та морфолого-синтаксичні засоби вираження емоцій, особливості вербальної репрезентації емоцій у новелі М. Коцюбинського.

Ключові слова: емоція, вербальність, емоційний контекст, літературний персонаж.

У парадигмальний простір сучасної лінгвістичної науки органічно вписуються дослідження вербальної репрезентації емоцій. Пізнання глибин внутрішнього світу людини було і залишається важливим як для науковців, так і для митців, оскільки ця сфера пронизує усі сторони людського буття, залишаючи свій слід у мові. Різним аспектам вербального відтворення емоцій присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема: І. Баженова, А. Вежицька, П. Екман, К. Ізард, Є. Ільїн, Є. Лаврицева, Т. Парасюк, В. Шаховський та ін. Метою цієї статті є виокремлення та аналіз вербальних фіксаторів емоцій головного персонажа новели М. Коцюбинського «Persona grata». М. Коцюбинського по праву визнають неперевершеним майстром української психологічної прози кінця XIX – початку XX століття, який досконалим «володів даром тонко передавати лептосість думок і почуттів, докорінні злами в психології людини» [14, с. 68]. Лінгвістична інтерпретація емоційного світу людини передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати, які саме емоції художньо відображено в новелі; 2) виокремити і систематизувати мовні засоби репрезентації емоцій у тексті; 3) обґрунтувати стилістичну доцільність вербалізованих емоцій у новелі «Persona grata».

Сучасна наука трактує емоції як «психічні стани і процеси ..., у яких реалізуються ситуативні переживання» і через які виявляється «ставлення індивіда до певних об'єктів, сфер діяльності, до інших людей, до самого себе» [11, с. 52]. Традиційно емоції вважають короткоплинними й такими, що пов'язані з фізіологічними потребами. Натомість почуття співвідносять з інтелектом. Практично ж, як стверджують психологи, «грань між емоцією і почуттям провести не завжди легко» [9, с. 7]. Виходячи з цього, емоційний світ людини розглядатимемо в сукупності емоцій, емоційних станів, почуттів. Емоційна сфера індивіда – одна з

найскладніших систем для її пізнання, тому питання кількості емоцій, класифікації їх і по сьогодні залишається відкритим. Мова, на думку В. Шаховського, відстає в адекватності вербального вияву емоцій. «Мовна ковдра» ніколи не може покрити все «емоційне тіло» людини: вона вужча, дірява, бідніша і примітивніша» [15, с. 13]. Водночас мова має свій інструментарій вербальної реалізації емоцій, а надто мова художнього твору, що здатна в образно-чуттєвій формі відтворювати найтонші порухи душі. У психології розрізняють понад сто п'ятдесят емоцій та почуттів, зауважуючи, що насправді їх може бути значно більше [5]. О. Н. Лук подає перелік сімдесяти основних емоцій та почуттів, розподіливши їх на позитивні, нейтральні, негативні. До нижчих емоцій він зараховує ті, що майже не зазнали змін у процесі соціальних зрушень: голод, спрага, втома, біль. Відображення різних типів емоцій засобами художньої мови досягається по-різному і має деякі особливості. Мовознавці зазначають, що вербальне буття емоцій забезпечують насамперед «внутрішньосистемні (інгерентні, фонові, словникові, парадигматичні)» експресиви [13, с. 120], семантичне ядро яких містить емоційний компонент у будь-яких ситуативно-контекстних умовах. Лексичну експресивність у художньому творі найвизначніше демонструють іменники, прикметники, прислівники, дієслова. У новелі «Persona grata» емоційну сферу персонажа безпосередньо, прямо відтворює іменникова лексика, що називає власне емоції та емоційні стани: *злість, лют, страх, переляк, гнів, огида, ненависть, невдоволення, коверзування, знеохота, втома, спокій, покута, радість, цікавість, лиха цікавість, зла радість, смак душоубства, розкіш муки*. Всі іменникові експресиви фіксуються у мові автора для характеристики емоційного світу нерозвиненої, «темної» і жорстокої людини – ката Лазаря. Переважна більшість наведених вище лексичних одиниць номінує негативні емоції. На позначення нижчих емоцій кількаразово вживається лише один іменник – *втома*. Нейтральні емоції називають лексеми *спокій, цікавість* та словосполучення *лиха цікавість*. Епітетна ознака *лиха* до назви власне емоції художньо співзвучна психології ката, що відчув «якусь одміну», а від того й неспокій: «Як буде тепер? Трудно чи легко? Страшно чи, може, звикне?». Позитивні емоційні відчуття, які психологи трактують «винятково за ознакою стриманого суб'єктом задоволення» [9, с. 8], у новелі репрезентують іменник *радість* та оксиморонні сполуки *зла радість, смак душоубства, розкіш муки*. Остання з цих номінацій відтворює стан афекту, фіксуючи максимальний за своєю інтенсивністю стан задоволення, що його відчуває кат. Іменні словосполучення, які вербально увиразнюють стан задоволення, радості головного персонажа, контекстуально утворюють синонімічний ряд, компоненти якого послідовно, за ступенем семантичної градації використовуються в тексті. У такий спосіб письменник відтворює психологічний злам у душі ката. Спочатку Лазар відчув, як «всередині у нього тремтіла *зла радість*, що сьогодні страти не буде і що від нього, ката, залежать ті невідомі, що мають силу вбивати». Згодом у його «темній, тісній голові...», де думки... як сплутані нитки, ...звивались в тугий клубок», зароджується думка, що є хтось, хто віддає наказ: «Забий». Лазарю викидається той, хто змушує його «розливати кров», і він з насолодою уявляє, як «він би його повісив». Саме в цей момент «перший раз, після втоми і знеохоти, після огиди до своєї роботи, – уперше почув він *смак душоубства і розкіш муки*».

Крім іменникової лексики, емоційний світ персонажа відтворюють також прикметники, семантика яких акцентує власне ознаки емоцій. На нейтральні емоційні відчуття вказують прикметники *спокійний, байдужий, чудний*, які характеризують ката до того, як він розпочав свою «роботу». Позитивну емоцію відтворює лише один прикметник у ситуації, коли кат уявляє, що він «хурман або який двірник з багатого дому, що сів собі вільно в вагон і веде *приємну* розмову...». Негативні відчуття й душевний неспокій, що з'являються після зустрічей ката «лише в сні» з усіма його «клієнтами», позначають прикметники *похмурий, невеселий, сердитий, розлючений*.

Помітне місце у системі вербальних засобів реалізації емоцій посідають прислівники і передусім ті, що позначають емоційний стан людини. Вони не лише «створять певний емоційно-експресивний ефект, а й стають у центр художньо-зображального контексту та визначають його стилістичну спрямованість у цілому» [2, с. 261]. За ознаками, які називають прислівники, прочитуються цілком певні емоції та стани персонажа: байдужість (йшов на роботу *байдуже, холодно*; доторкнувся до петлі, гойднув її і... *тупо* стежив за її рухом), тривога (почував себе якось *непевно*), страх (*Страшно* чи, може, звикне?), пригніченість (Взагалі було *важко*. Було *дуже нудно*...), потривожене сумління (*Похмуро й уперто* він кинув знову: – Я не піду), відчуття безпеки (Там було *вільно й спокійно*).

До лексичних експресивів, які в контексті вербалізують процесуальні ознаки емоційних проявів, увалежноємо власне дієслова та дієслівні сполучення відповідної семантики: *дратуватись, вередувати, коверзувати, нудитись, коритись, боляться, ненавидіти, докучати, турбуватись, цікавитись, радіти, втомятись душею, не мати спокою*. Дієслова, як і допередньо згадані лексеми інших частин мови, репрезентують у творі переважно ті ж самі емоційні відчуття. Деякі дієслівні лексеми не мають у тексті однокореневих відповідників серед слів інших частин мови. Це дієслова, семантика яких виражає незадоволення (Се *дратувало... вередував*), душевний неспокій (його *турбувало*: коли ж се буде? І як воно буде? І все *докучало*. Стіни, горілка, Іван і Каленик).

Різні емоційні стани персонажа образно і влучно відображають кілька наявних у творі фразеологізмів, що репрезентують смуток і нудьгу (Було *дуже нудно і світ немилний*), спустошеність і душевну втому (почув... *незвичайну, смертельну тишу, що ссала за серце*), безмежну лють (Лазар став *як скажений*). «У фразеосемантичному полі психоемоційних станів людини найбільш поширеною донорською концептосферою є спектр стихії вогню» [12, с. 117]. У контексті новели стан сильного нервового збудження відтворюється фразеологізмом, компоненти якого асоціативно мотивовані вогнем та жаром: І все те лізло на нього, *пашло жаром, хрипіло*.

Внутрішній світ персонажа художньо реалізується в новелі не лише прямою номінацією емоцій, а й через опис різних емоційних проявів, як-то: 1) опис конкретних дій, що сигналізують про невдоволення собою та розгубленість (*накинувся грубо, плунав* мотузку, накинув зашморг, *поправив*), злість і лють (*дупив* у двері, *троцюив* посуду, *вхопив* чайник і *шурнув* ним); 2) опис кінестетичних сигналів (міміка, жестів, постави, ходи), які відтворюють хвилювання (*руки тремтіли*), гнів і злість (*обличчя скривлене гнівом, стискав кулаки*), потривожене сумління (*плетавсь важкими ногами, натикався* на стіни, *прихилився* до холодного муру), муки совісті,

страх (пі з того ні з сього *простягне руки, огляне долоні, пальці й сховає в кишені; простяг* руку до хліба і враз *одсмикнув*. Бо він святий, – сказав наголос); 3) опис зорових, слухових, тактильних відчуттів, що свідчать про байдужість (*тупо поглянув* на мотузку, *доторкнувся* до петлі, гойднув її і так само *тупо стежив* за її рухом; розважно одгортав рукава, *розглядав* свою руку), про змішані почуття гіркоти, незадоволення, розчарування, досади після страти дівчини (*Тільки тоді побачив поле, почув тишу, незвичайну, смертельну... Дерчав сухим горлом дерчав, блищав годинник в руках у лікаря*); 4) опис психофізіологічних симптомів, які виявляють байдужість, відстороненість (*Все в йому спало: злість, мозок, кров*), тривогу (*Щось сітуло за серце*), хвилювання (*мокрый од поту... Де запинало? Йолоп!.. А він забув*), пригніченість (*Йому робилось душно од думок, не ставало повітря для грудей*), передчуття чогось жахливого, непоправного (Той дотик його *оник, стрепехнув усім тілом*); 5) опис галюцинацій, що передають душевний неспокій, страх (*Здавалось, що за ним стежать Іванові очі. Підкрадуться стиха, ляжуть на шию або спину й шукають місця, щоб влізти всередину. Лазар притихне, причайтяться і раптом крутнуться на місці. Але очі встигли втекти вже і сміються...*); 6) опис особливостей мови, що художньо реалізується як а) власне авторська, якою відтворено відчуття незадоволення (*Лазар бурчав; кризь зуби шинів на когось*); б) неявне пряма, в якій проглядається образа (*Ось як! Його ховають. Їм навіть сором показати його*); в) пряма мова, плутана та уривчаста, що свідчить про душевне виснаження, пригніченість і т. ін. (*Втомявся я дуже... душею і тілом. І все мене щось коло серця... Не дивися ж на мене... забери очі... чуєш, що кажу: забери очі...*).

Емоційний світ персонажа увиразнюють також різного роду тропи, серед яких переважають порівняння, метафори, епітети. Ці художні засоби образно відтворюють відтворюють психічні стани людини, зокрема й такі, як: лють (*Лазар кидась по хаті, великий і сильний, немов сердитий ведмідь з вилами в грудях*), неспокій і стурбованість (*немов камар коло вуха, бриліла настирлива думка*), тривога (*Важко краями мозок думки, як плуг суху землю, самозаглибленість (всередині в нього росло щось, як тісто у джєці, бродило, немов опара)*), відчуття власної провини (*Злітали до нього десь з темряви очі – карі, сірі, голубі, а з них розтучливим криком кричали смерть і життя*).

Узагальнюючи, можемо констатувати, що емоційний світ персонажа репрезентується засобами прямої та описової номінації емоцій. Засоби вияву емоцій не закріплені за окремими емоційними станами, а є відносно універсальними для відтворення різних емоцій. Позитивні емоції у творі є менш диференційованими порівняно з негативними, що зумовлено загальною стилістикою тексту новели і що відображає загальномовну тенденцію в номінації емоцій. Механізми вербального вияву емоцій простежуються на різних мовних рівнях, але переважають на лексичному. Сукупність мовних засобів, які безпосередньо та описово формують мікросистему «емоційний світ людини», свідчать про потужний потенціал художнього слова Михайла Коцюбинського.

Література

1. Баженова І.С. Емоции, прагматика, текст: монографія / І. С. Баженова. – М.: Менеджер, 2003. – 392 с.

2. Ващенко В. С. Стилістичні засоби морфології / В. С. Ващенко // Сучасна українська літературна мова. Стилістика / за заг. ред. академіка І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 244 – 285.

3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.

4. Экман П. Психология лжи / П. Экман. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.

5. Зарубин П. Список чувств и эмоций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.peter-zarubin.ru>

6. Изард К. И. Психология эмоций / К. И. Изард. – СПб.: Питер, 2007. – 464 с.

7. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.

8. Лаврищева Е.В. Репрезентация негативных эмоций в языковой картине мира русского и немецкого языков (на материале соматической лексики) / Е. В. Лаврищева // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета, 2010. - № 3. – С. 27 – 32.

9. Лук А. Н. О чувстве юмора и остроумии / А. Н. Лук. – М.: Искусство, 1968. – 192 с.

10. Парасюк Т. В. Дієслова на позначення емоційних станів: функціонально-онімасіологічний аспект / Т.В. Парасюк. – Львів: АНУ ім. І. Франка. – 2010. – 280 с.

11. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 216 с.

12. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): монографія / О. О. Селіванова. – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.

13. Сидоренко О.М. Нейтральна, емоційно забарвлена та стилістично маркована лексика / О. М. Сидоренко // Сучасна українська літературна мова: Лексикологія, Фонетика: підручник / А. К. Мойсієно, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко та ін... - К.: Знання, 2010. – С. 119 – 128.

14. Фащенко В. В. У глибинах людського буття. Етюди про психологізм літератури / В. В. Фащенко. – К.: Дніпро, 1981. – 279 с.

15. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций: монография / В. И. Шаховский. – М.: Гнозис, 2008. – 416 с.

16. Коцюбинський М. М. Твори в семи томах / М. М. Коцюбинський. – К.: Наукова думка, 1974. – Т. 2. – 382 с.

А. Л. Порожнюк,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО МИРА ЧЕЛОВЕКА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ («PERSONA GRATA» М. КОЦЮБИНСКОГО)

В рамках антропоцентрической лингвистики изучение механизмов вербализации эмоций представляется значимым и актуальным. В данной статье исследуется эмоциональная сфера персонажа новеллы „Persona grata”

непревзойдённого мастера украинской психологической прозы конца XIX – начала XX в. Михайла Коцюбинского. Анализ вербальной репрезентации эмоций основывается на понимании эмоций, их видов и особенностей современной психологией. В работе выделено два способа изображения эмоций в художественном произведении: с помощью прямой номинации их в тексте и с помощью описательных средств. Анализируются различные типы описательных наименований эмоций. Рассматриваются лексические, фразеологические, морфолого-синтаксические средства, отображающие эмоциональную сферу человека. Акцентируется внимание на особенностях вербальной репрезентации эмоций в языке исследуемого произведения.

Ключевые слова: эмоция, вербальность, эмотивный контекст, литературный персонаж.

A. L. Porozhniuk,

Odessa National I. I. Mechnikov University,
department of the Ukrainian language

VERBALIZATION OF EMOTIONS IN THE ART LITERARY TEXT («PERSONA GRATA» M. KOTSIUBYNSKY)

In the context of anthropocentric linguistics, the mechanisms of the verbalization of emotions are of great importance. The article explores the emotional sphere of a character from "Persona grata" short story by Mykhailo Kotsiubynsky, an unsurpassed master of Ukrainian psychological prose of the late 19th and early 20th century. The analysis of the verbal representation of emotions is based on a modern psychological approach to different kinds and types of emotions. The paper highlights two ways of portraying literary characters' emotions: by naming them directly or using descriptive techniques. The article deals with different types of lexical, phraseological, morphological and syntactical expressive means used to describe a person's emotional sphere. The emphasis is made on the verbal representation of emotions in the text of Mykhailo Kotsiubynsky's short story.

Key words: emotion, verbal communication, emotive context, literary character.

УДК 811.161.2.81.27.81.276.2

М. Ю. Столяр,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
аспирантка кафедры украинської мови

МОЛОДІЖНИЙ СЛЕНГ У СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНЬОГО ІДІОЛЕТУ І. КАРПИ)

Статтю присвячено актуальній проблемі – функціонуванню молодіжного сленгу в художньому постмодерному дискурсі. Основна увага приділяється